

ARAPÇA ve TÜRKÇEDE İSİM-FİİL - ÜNLEM KARŞILAŞTIRMASI ÜZERİNE BİR DENEME

Ali BULUT (*)

Özet

Bu makalenin amacı Arapçadaki isim-fülllerle Türkçedeki ünlemlerin mukayesesinin yapılmasıdır. Makalede ilk önce isim-filinin tanımı, tasnifi ve özellikleri konusu; daha sonra ünlemlerin tanımı, tasnifi ve özellikleri ele alınmıştır. Değerlendirme ve sonuç kısmından sonra da tablo halinde isim-fil ve ünlemlerin benzer yönleri ortaya konmuştur.

AnahtarKelimeler: İsim-fil, ünlem, Arapça, Türkçe.

An Essay on the Comparison of Verbal Nouns and Exclamations in Arabic and Turkish Languages

Abstract

The purpose of this article is to compare verbal nouns in Arabic language to exclamations in Turkish. First, definition, classification and properties of verbal nouns in Arabic language were given, and then definition, classification and properties of exclamations in Turkish language were discussed. In the conclusion section, similar characteristics of verbal nouns and exclamations were given in a table.

Key Words: Verbal nouns, exclamation, Arabic language, Turkish language.

*) Dr., Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Arap Dili ve Belağatı ABD
(e-posta: alibulut@omu.edu.tr)

Giriş

Bu makalede Arapçadaki *isim-fiillerle* Türkçedeki *ünlemler* arasındaki anlam mütakabiliyetinin boyutu ile her iki gramer grubunun benzer ve farklı yönlerini karşılaştırmalı olarak ele almayı amaçladık. Tabii burada şunu ifade etmemiz uygun olacaktır: Türkçede vurgu ve tonlamayla hemen hemen her kelime ünlemlerle kullanıldığı gibi; Arapçada da *isim-fiiller* başta olmak üzere münâdâ, iğrâ, tahzir, nüdbe, taaccüb, taaccüb bildiren kase, övme ve yerme fiilleri, mübteda ya da haberi eksilteli isim cümleleri, fiili eksilteli mef'ul-i mutlaklar, istifham-ı inkârî vb. gruplar da *ünlem* grubunun kapsadığı ifadelerdir. Ancak Türkçede asıl ünlemler diye ifade edilen *ah! vah! eyvah!* vb. ifadelerle, hayvanlar için kullanılan çağırma ve kovma ifadelerinin Arapçada daha çok *isim-fiil* başlığı altında ele alınması nedeniyle bu makalede, Arapçadaki *isim-fiillerle* Türkçedeki asıl *ünlemler* karşılaştırılacaktır.

I. Arapçada İsim-Fiiller

1. İsim-Fiilin Tanımı :

Arapça nahiv kaynaklarında genel olarak kelime isim, fiil ve harf olarak üçe ayrılır¹. Bazı kelimeler de vardır ki bunlar ne tam olarak fiildir, ne isimdir ne de harftir. Bu tür kelimeler için nahivciler isim-fiil terimini kullanırlar².

İki kelimedenden oluşan isim-fiil terimi, görebildiğimiz kadarıyla ilk olarak Sîbeveyh (ö.180/796)'in *el-Kitâb* adlı eserinde geçer. Bu eserde isim-fiiller, ismu'l-fi'l teriminin çoğuluyla *esma' li'l-ef'âl* şeklinde ifade edilmiş ve isim-fiil için herhangi bir tanım verilmeden konu bol örneklerle açıklanmıştır³. Sîbeveyh'in kullandığı bu terim dilciler tarafından genel kabul görmüştür.

Muberrid ise isim-fiillerle ilgili olarak *el-Muktadab*'ında "Bu, fiil ve mastar olmadıkları hâlde fiil yerine geçen kelimelere dair bir baktır." şeklinde attığı başlıkta isim-fiili de tarif etmiştir⁴. Sîbeveyh ve Muberrid'den sonra dilciler tarafından birbirine benzer değişik tanımlar yapılmıştır⁵. Günümüz dilcilerinden 'Abbâs Hasan isim-fiili "İsim-fiil, anlam, zaman ve amel/etki yönlerinden belirli bir fiile delâlet eden, fiile ait alâmetleri almayan ve fiili etkileyen âmillerden/etkenlerden etkilenmeyen isimdir."⁶ diyerek kapsamlı bir şekilde tarif eder.

1) Sîbeveyh, Ebû Bişr 'Amr b. 'Osmân b. Kanber, *el-Kitâb*, Bulak, 1316/1898, I, 2; el-Muberrid, Ebu'l-'Abbâs Muhammed b. Yezîd b. 'Abdulkber, *el-Muktadab*, nşr. Muhammed 'Abdulhâlik 'Uzayme, Âlemu'l-Kutub, Beyrut, ts., I, 3.

2) es-Saydâvî, Yûsuf, *el-Luğa ve'n-Nâs*, Dâru'l-Fikr, Dimaşk, 1996, s. 69.

3) Sîbeveyh, a.g.e., I, 123; Bulut, Ali, *Sîbeveyh'in el-Kitab'ında Ele Aldığı Bazı Nahiv Konuları, İşleme Yöntemi ve Koyduğu Kurallar*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Samsun, 2003, s. 182.

4) el-Muberrid, a.g.e., III, 202.

5) Bu tanımlar için bkz. Yanık, Nevzat Hafız, *Arap Dilinde İsim Fiiller*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Erzurum, 1988, s. 1-5.

6) Hasan, 'Abbâs, *en-Nahvu'l-Vâfi*, Dâru'l-Ma'ârif, Kahire, ts., IV, 137-138.

Bazıları isim-fiil için *el-hâlife* ve *harf* terimlerini kullanmışlardır⁷. Bunlara göre isim-fiil, ne fiildir, ne de isim. Ayrı bir kelime grubudur⁸. Ne var ki hem bu iki terim hem de kelimenin bu şekilde dörde taksimi dilcilerin çoğunluğu tarafından pek kabul görmüştür. Bununla birlikte geleneksel dilciler, aslında isim-fiil tabirini kullanarak bu gruptaki kelimelerin müstakil bir grup olmasa da arada bir grup oluşturduğunu ima etmişlerdir. Fakat el-hâlife ve harf terimlerini kullanan modern bazı dilcilerin bu gruptaki kelimeleri bağımsız bir kategori olarak görmeleri, geleneksel dil tasnifine aykırı bir biçimde dili, dörtlü bir yapı olarak algıladıklarını ortaya koymaktadır.

2. İsim-Fiillerin Tasnifi

İsim-fiiller, genel olarak hem ifade ettikleri zaman hem de yapıları itibariyle iki grupta incelenirler:

1- Yapıları itibariyle isim-fiiller:

- a- Mürtecel,
- b- Menkûl,
- c- Kıyâsi/Ma'dûl

şeklinde üçe ayrılırlar⁹.

2- Zamanları itibariyle isim-fiiller:

- a- Mazi/geçmiş zaman anlamlı isim-fiiller,
- b- Muzari/şimdiki zaman anlamlı isim-fiiller,
- c- Emir anlamlı isim-fiiller,

olarak üçe ayrılırlar¹⁰.

Bu taksimden dışında olarak Sîbeveyh, isim-fiilleri geçişli olup olmaması bakımından dörde ayırır¹¹:

- 1. Emir anlamlı geçişli isim-fiiller
- 2. Emir anlamlı geçişsiz isim-fiiller
- 3. Nehiy anlamlı geçişli isim fiiller
- 4. Nehiy anlamlı geçişsiz isim-fiiller.

Yine Sîbeveyh, tamlama şeklinde gelen isim-fiiller için ayrı bir başlık atarak bir bakıma isim-fiilleri, müfred ve tamlamalı olarak ikiye ayırır¹². Bu taksimlerin yanında

7) el-Lebedî, M. Semîr Necîb, *Mu'cemu'l-Mustalahât en-Nahviyye ve's-Sarfiyye*, Muessesetu'r-Risâle, Beyrut, 1985, s. 175; 'Abdulmesîh, Corc Mitrî - Tabrî, Hâni Corc, *el-Halîl, Mu'cemu Mustalahâtî'n-Nahvî'l-'Arabî*, Mektebetu Lubnân, Beyrut, 1990, s. 63.

8) el-Lebedî, *a.g.e.*, s. 175.

9) 'Abdusselâm M. Hârûn, *el-Esâlîbu'l-İnşâ'iyye fî'n-Nahvî'l-'Arabî*, Dâru'l-Cil, Beyrut, 1990, s. 154-156; el-Galâyîni, *a.g.e.*, I, 159.

10) İbn 'Akîl, Bahâ'uddin 'Abdullah el-Mısrî el-Hemedânî, *Şerhu İbni 'Akîl*, nşr. M. Muhyiddin 'Abdulhamîd, Dâru'l-Fıkr, Dimaşk-1985, II, 277-278; el-Galâyîni, Mustafa, *Câmi'u'd-Durûsî'l-'Arabîyye*, nşr. Abdülmün'im Hafâce, el-Mektebetü'l-'Asriyye, Beyrut-1983, I, 158.

11) Sîbeveyh, *a.g.e.*, I, 122-123; Bulut, *a.g.t.*, s. 183.

12) Sîbeveyh, *a.g.e.*, I, 122-128; Bulut, *a.g.t.*, s. 182-193.

isim-fiiller, müfredlik-mürekkeblilik¹³, ma'rifelik-nekrelik¹⁴, ihbârilik-inşâîlik¹⁵ açısından da taksim edilir.

Bu şekilde isim-fiiller değişik şekillerde taksim edilmekle birlikte, biz bu çalışmamızda isim-fiilleri, yapıları ve ifade ettikleri zaman yönüyle ele alacağız.

A- Yapılarına Göre İsim-Fiiller:¹⁶

a- **Mürtecel İsim-fiil:** Mürtecel isim-fiil, ilk var olduğundan itibaren hep isim-fiil olarak kullanılan kelimelerdir¹⁷. Bu isim-fiiller, hem emir, hem mazi hem de muzari anlamlı olarak kullanılmakla birlikte çoğunlukla emir anlamlıdır. Bunların bir kısmı aynı zamanda ses yansımaları kelimelerdir. 'Uffun vb. kelimeler gibi¹⁸.

'Uffeten / 'Uffen / 'Uffun / 'Uffin : Etedacceru (dât ile)	:	Of!: Bunalıyorum, sıkılıyorum.
Âmîn : İstecib	:	Âmîn!: Kabul eyle.
Behhun (noktalı hâ ile)	:	Peh! : Beğenme ifadesi olarak kullanılır.
Bes	:	Yeter!
Sah	:	Şişşt! Sus!
Middun (dât ile)	:	Kişinin dudaklarını kullanarak "hayır, yok!" anlamında çıkardığı sesi ifade eder. ¹⁹
Meh	:	Bırak! Vazgeç! Yapma!
Heyhâte	:	Neredee!: Ne kadar uzak!
Vey	:	Vay! Vaybe! Vay canına!

Küçük çocuklara ya da hayvanlara hitaben kullanılan bazı sesler de mürtecel grubuna dahildir²⁰. Esmâu'l-Esvât/Ses isimleri şeklinde ifade edilen bu terim için Türkçede ses yansımaları kelimeler, ses yansımaları ifadeleri kullanılır²¹. Ses isimleri hitap zamiri almazlar ve cümlede mübteda, haber, sıfat vb. bir sorumlu öge olmadıklarından i'rabta

13) Yanık, a.g.t., s. 36-37.

14) ez-Zemahşerî, Ebu'l-Kâsım Mahmûd b. 'Omer, *el-Mufassal fi 'İlmi'l-'Arabiyye*, Dârü'l-Cil, Beyrut, ts., s. 164; Yanık, a.g.t., s. 38-41.

15) en-Nuaymî, Selim, "Arapça'da İsim-Fiiller", çev. Ali Yılmaz, *CÜİFD*, c. V, sy. 1, (2001), s. 381.

16) Tablo hâlinde Türkçeleriyle birlikte sunulan isim-fiillerin tespitinde şu kaynaklardan yararlanılmıştır: Sibeveyh, a.g.e., I, 122-123; ez-Zemahşerî, a.g.e., s. 151-168; İbn 'Akîl, a.g.e., II, 277-282; Hasan, a.g.e., IV, 136-160; Hamid es-Seyyid Ramazan- 'Adnan Kerim, *Mu'cemu'l-Esvât fi'l-Lugati'l-'Arabiyye*, Dimâşk-1993; el-Galâyîni, a.g.e., I, 158-163; Bulut, a.g.e., s. 182-193; Yanık, a.g.e., s. 12-45; en-Nuaymî, a.g.m., s. 380-391.

17) el-Galâyîni, a.g.e., I, 159.

18) el-Galâyîni, a.g.e., I, 160-161.

19) ez-Zemahşerî, a.g.e., s. 167; en-Nuaymî, a.g.m., s. 389.

20) ez-Zemahşerî, a.g.e., s. 151; İbn 'Akîl, a.g.e., II, 281.

21) Türkçe'de ses yansımaları kelimeler'le ilgili en geniş araştırmayı görebildiğimiz kadarıyla Türkçede Ses Yansımaları Kelimeler adlı eseriyle Hamza Zülfikar yapmıştır (TDK Yay., Ankara, 1995).

yerleri de yoktur²². Bu seslerin bazıısı çağrı ve kovalama ifade ederken, bir kısmı da hayvanların çıkardığı sesler için kullanılır²³:

aa- Çağrı, kovalama vb. anlam ifade edenler²⁴:

Bis ²⁵	:	Pis, pist, bisi bisi, pisi pisi!
Bus ²⁶ (Sîn ile)	:	Kıdı kıdı! Kıdık kıdık!
Ceh ceh (Noktasız hâ ile) ²⁷ .	:	Kıçı kıçı, kiçi kiçi, kuçu kuçu!
Haf haf (Noktasız hâ ile) ²⁸	:	Kiş, kişi kişi!
Se ²⁹	:	Deh! Çüş!
'Ades ³⁰	:	Hös! Höst!
Keh/Eh (Noktalı hâ ile) ³¹	:	Cıss! E!
Hîh (Noktasız hâ ile), hus, fâ ³²	:	Kıçı kıçı!
Hellâ/Hâlin ³³	:	Kurrîh kurrîh! Hös! Höst!
Heyd, ceh, deh, hab (noktasız hâ ile), hal (noktasız hâ ile), hûb (noktasız hâ ile), hây (noktasız hâ ile), 'ây, se', cevte ³⁴	:	Bunlar develeri çağırma ve kovma amacıyla kullanılırlar.

ab- Hayvanların çıkardığı sesler ve diğer ses yansımaları³⁵

Zâğ Zâğ ³⁶	:	Gag!
Tâk	:	Taak!
Tak	:	Tak!
Ğâk ³⁷	:	Gag!

- 22) ed-Dahdâh, Antuvân, Mu'cemu Kavâ'idi'l-Luğati'l-'Arabiyye fi Cedâvil ve Levehât, nşr. Corc Mit-rî 'Abdulmesîh, Mektebetü Lübnân, Beyrut, 1981, s. 103.
- 23) Bu seslerden sadece bir kısmını burada örnek olarak vereceğiz. Arapça'da sesler hakkında daha ge-niş bilgi için bkz. Ramazân - Kerîm, *a.g.e.*
- 24) Bu seslerin Türkçe'ye çevirisinde Hamza Zülfikar'ın adı geçen eserden yararlanılmıştır.
- 25) Bu ses, benzer telaffuzla hem Türkçe hem de Arapça'da kedi vb. hayvanları çağırma ya da kovalama için kullanılır. Zülfikar, *a.g.e.*, s. 180, 257; Ramazân-Kerîm, *a.g.e.*, s. 22.
- 26) Koyunları çağırma ifade eder. ez-Zemahşerî, *a.g.e.*, s. 167.
- 27) Keçileri kovalama amacıyla kullanılır. Ramazân-Kerîm, *a.g.e.*, s. 30.
- 28) Tavukları kişkişlemek için söylenir. Ramazân-Kerîm, *a.g.e.*, s. 39.
- 29) Bu ses eşekleri kovalama ve sürme için kullanılır. Zülfikar, *a.g.e.*, s. 204; Ramazân-Kerîm, *a.g.e.*, s. 67.
- 30) Katırları kovalama amacıyla söylenir. Bkz. Ramazân-Kerîm, *a.g.e.*, s. 92.
- 31) Çocukları sakıncalı yerlerden sakındırmak için söylenir. Ramazân-Kerîm, *a.g.e.*, s. 109.
- 32) Koyunları kovmayı ifade eder. ez-Zemahşerî, *a.g.e.*, s. 167.
- 33) Atları kovalamak için kullanılır. ez-Zemahşerî, *a.g.e.*, s. 166.
- 34) ez-Zemahşerî, *a.g.e.*, s. 166.
- 35) Arapça'da kökü dört harfli ve ikilemli (*fa'fa'a* vezni) fiillerin bir kısmı da ses yansımali kelimeler-dir. Bkz. S. Procházka, "Kökü Dört Harfli ve İkilemli Fiillerin Anlamsal Fonksiyonuna Dair Bazı Görüşler (Fa'fa'a Vezni)", Çev. Nurettin Ceviz, *Dil Dergisi*, Sayı: 53, Mart 1997, s. 14-21.
- 36) Karga sesini ifade eder. Ramazân-Kerîm, *a.g.e.*, s. 66.

b- Menkûl İsim-fiil: Menkûl isim-fiil, ilk var olduğunda isim-fiil olarak kullanılmayıp daha sonra isim-fiile çevirilmiş olan kelimelerdir³⁸. Bunlar da câr-mecrûrdan, zarftan, mastardan ya da tenbih harfinden elde edilmiştir³⁹. Menkul isim-fiiller yalnızca emir anlamlı olarak kullanılırlar⁴⁰.

ba. Câr-Mecrûrdan Menkûl İsim-fiil:

'Aleyke nefsek : İlzemhâ : Kendine bak!

İleyke 'annî: Tenahha/İbta'id : Defol!

Bu isim-fiillerdeki kâf harfi zamir değil, muhatap harfidir. Bu muhatap zamirinin yerine gâib zamiri ya da isim gelemez. Örneğin "Kitabı alsın" anlamında ileyhi el-kitâbe denmez. Yine "Halit kitabı alsın" anlamında ilâ Hâlidin el-kitâbe denmez. Ancak bu muhatap harfi tekil, ikil, çoğul, eril-dişil olarak ileyke, ileyki, ileykumâ, ileykum vb. şekillerde çekimlenebilir⁴¹. Bazıları câr-mecrûrdan oluşan bu tür ifadeler isim-fiil denmesini kıyasa aykırı görseler de⁴² hemen hemen bütün gramer kitaplarında bu tür ifadeler isim-fiil başlığı altında incelenirler. Bu şekilde câr-mecrûrlu isim-fiillerin kullanılmasının amacı cümlelerin kısaltılmasıdır. Çünkü ileyke 'annî isim-fiilinin aslı dam rahleke ve sekaleke ileyke ve'zheb 'annî'dir. Yine 'aleyke zeyden_ isim-fiilinin aslı da vecebe 'aleyke ahzu Zeydin ifadesidir⁴³.

bb. Zarftan Menkûl İsim-fiil::

Emânek : Tekaddem : İleri! İlerle!

Dûneke'l-Kitâbe : Huzhu (Noktalı hâ ile) : Kitabı al!

Mekâneke : Usbut (Peltek sâ ile) : Kımıldama! Yerinde kal/dur/say!

bc. Mastardan Menkûl İsim-fiil: Bu da iki kısımdır⁴⁴:

i. Fiil Kökü Kullanılan:

Ruveyde ehâke (noktalı hâ ile) : Emhilhu : Kardeşine mühlet ver.

ii. Fiil Kökü Kullanılmayan:

Belhe'ş-şerra: Utrukhu, da'hu : Kötülükten vazgeç/bırak.

bd. Tenbih Edatından Menkûl İsim-fiil:

Hâ'l-kitâbe : Aha kitap! (halk ağzında), İşte kitap: Onu al.

37) Gag ünlemi tavuk vb. Hayvanların seslenişini, bu tarda sinirli konuşma, bağırma ve seslenmeleri anlatır. Zülfikar, *a.g.e.*, s. 217.

38) el-Galâyînî, *a.g.e.*, I, 159.

39) el-Galâyînî, *a.g.e.*, I, 159; ed-Dahdâh, *a.g.e.*, 103.

40) el-Galâyînî, *a.g.e.*, I, 160.

41) es-Saydâvî, *a.g.e.*, s. 71.

42) en-Nuaymî, *a.g.m.*, s. 382.

43) en-Nuaymî, *a.g.m.*, s. 382-383.

44) Hârûn, *a.g.e.*, s. 155.

5- İki Kelimeden Menkûl İsim-fiil⁴⁵:

Hayyehele: Hayye+hellâ : Haydi! Haydin!
Helumme: Hâ et-Tenbîh+lumme : Getir!

c- Kıyâsî/Ma'dûl İsim-fiil:

Nezâli: İnzil : İn!
Hazâri: İhzer (Peltez zâ ile) : Sakın!
Terâki : Bırak!
Bedâri : Giriş, girişimde bulun, başla!
Lehâki (Kâf ile) : Yetiş!

Bunlar, aslı fiil olup fiilden çevrilmiş kelimelerdir⁴⁶. Sadece emir anlamlı olarak kullanılırlar⁴⁷. Diğer isim-fiiller semâî iken bunlar kıyâsîdirler. Bütün çeşitleri fa'âli kalıbında gelir⁴⁸. Esedoğulları kabilesi bu tür isim-fiilleri nezâle şeklinde fetha üzere meb-nî olarak söylerler. Bazıları if'âl kalıbından da bu isim-fiilinin türemesini geçerli sayarlar, edrake/yetişti fiilinden derâki isim-fiilini türetirler. Ahfeş de karkara/guruldadı fiilinden gelen karkârî/gurulda isim-fiiline kıyasla dahrâci/yuvarlan, kartâsi/hedefi vur vb. isim-fiillerin türetilmesine cevaz verir⁴⁹.

Kâf Harfi: Bu isim-fiillerden yalnızca menkûl olanların sonuna bazen kâf harfi gelir. Bu kâf harfi, muhatabı gösterir ve muhataba göre değişir ve muhatabın durumuna göre tekil, ikil ya da çoğul, müzekker-müennes gelir⁵⁰. Câr-mecrûr ve zarftan türeyen isim-fiillerde, bu muhatab kâfı zorunlu olarak gelir. Mastar ve tenbihten türeyenlerde gelmesi ise zarurî değildir⁵¹.

B- İfade Ettikleri Zaman Açısından İsim-Fiiller:

a- Mazi/Geçmiş Zaman Anlamlı İsim-fiiller: İsim-fiiller eğer mazi anlamlı iseler taaccüb, yani şaşırma ve beğenme ifade ederler:⁵²

Heyhâte: ba'ude:Mâ eb'adeh! Heyhât! Neredee! Ne kadar uzakta kaldı.
Şettâne:İfteraka, Mâ eşedde'l-iftirâk! Ne kadar fark var.⁵³

45) Hârûn, *a.g.e.*, s. 156. Hârûn *helumme*'nin tenbih hâ'sı ile toplamak anlamındaki *lumme* isim-fiilinden oluştuğunu söyler.

46) el-Galâyîni, *a.g.e.*, I, 159.

47) el-Galâyîni, *a.g.e.*, I, 160.

48) el-Galâyîni, *a.g.e.*, I, 161. *Fa'âli* kalıbı isim-fiil olmasının yanında özel isim, mastar, niteliklerden alınmış cins isim ve sıfat-ünlem yapılarında da kullanılır. Bkz. Gündüzöz, Soner, *Sibeveyh'te Kelime Yapısı*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Samsun, 2002, s. 80-81.

49) Hârûn, *a.g.e.*, s. 157.

50) el-Galâyîni, *a.g.e.*, I, 159.

51) el-Galâyîni, *a.g.e.*, I, 159-160.

52) Mehmed Zihni, *el-Muntehab ve'l-Muktadab fi Kavâ'idi's-Sarf ve'n-Nahv*, Marifet Yay., İstanbul, 1991, s. 621.

53) Akdağ, Hasan, *Arap Dilinde Edatlar*, Tekin Dağıtım, Konya, 1987, s. 81.

Vuşkâne: Esra'a, Mâ esra'ah! Bu ne hız! Ne kadar hızlı!⁵⁴
 Sur'âne: Esra'a, Mâ esra'ah! Bu ne hız! Ne kadar hızlı!⁵⁵
 But'âne: Ebta'e, Mâ ebta'eh! Ne kadar yavaş!⁵⁶

b- Muzari/Şimdiki Zaman Anlamlı İsim-fiiller:

Uffun: Etedacceru (dât ile) : Of! : Bunalıyorum, sıkılıyorum.
 'Âh: Etevecce'u : Ah! Ay! Of! Vay!: Acı çekiyorum.
 Evveh: Efevecce'u : Ah! Ay! Of! Vay!: Acı çekiyorum.
 Becel: Yekfi : Tamam : Yeter.
 Bah (noktalı hâ ile): Estahsinu : Oh!: Aferin, bravo, aşk olsun, memnun oldum, başarınızla bizi şaşırttınız, sevindirdiniz.⁵⁷
 Zih: Estahsinu : Oh!: Aferin, bravo, aşk olsun, ha şöyle, işte böyle olacak, işte böyle olmalı.⁵⁸
 Kad: Yekfi : Tamam : Yeter.
 Kat: Yakfi : Tamam : Yeter.
 Vâ: Ete'accebu / Etelehhefu : Vay! Vaybee! Vay canına! : Şaşıyorum-Üzüliyorum.
 Vâhen: Ete'accebu / Etelehhefu : Vay! Vaybe! Vay canına! : Şaşıyorum -Üzüliyorum.⁵⁹
 Vey: Ete'accebu / Etelehhefu : Vay! Vaybe! Vay canına!⁶⁰: Şaşıyorum -Üzüliyorum.⁶¹

c- Emir Anlamlı İsim-fiiller.

İleyke 'annî: Tenahha 'annî : Defol, yıkıl, bas, yaylan, ikile, gözüm görmesin.⁶²
 İleyke'l-kitâbe : huzhu. : Kitabı al.
 Ernâmek: Tekaddem : İleri, devam, önüne bak.
 'Âmîn: 'İstecib : Âmin : Kabul eyle! Tanrı kabul etsin.

54) Akdağ, a.g.e., s. 79, 139.

55) Akdağ, a.g.e., s. 79.

56) Akdağ, a.g.e., s. 55.

57) Akdağ, a.g.e., s. 54.

58) Akdağ, a.g.e., s. 78.

59) *Vâhen* lafzı Arapça'da ses yansımaları bölümüne de dahil edilir. Bkz. el-Câmi, Nûreddin 'Abdurrahman, *Mollâ Câmi el-Fevâ'idu'z-Ziyâ'iyye*, nşr. Usâme Tâhâ er-Rifâ'î, İslam Kitabevi, İstanbul, ts., II, 116.

60) Akdağ, a.g.e., s. 139.

61) Bu üç isim-fiile -vâ, vâhen, vey - de aynı anlamı verilir. el-Cârim, 'Ali - Emin, Mustafa, *en-Nahvu'l-Vâdih fi Kavâ'idil-Luğati'l-'Arabiyye*, Dâru'l-Ma'ârif, Kahire, 1965, I, 42; el-Galâyîni a.g.e., I, 161.

62) Bulut, a.g.t., s. 191.

'İhi: İmdi fî hadîsike, hasbeke.	:	Hı, eee! Devam!/Eh yeter!. ⁶³
Ba'deke: te'ahhar (noktalı hâ ile), uftun limâ halfeke	:	Geri (dur), arkana bak.!
Belhe: Da', utruk	:	Bırak, boş ver!
Hazerake Zeyden	:	Zeyd'e dikkat et, Zeyd'den sakın!
Hayye 'ale's-salâh: Helumme ilâ zâlike ve te'âle musri'an	:	Haydin namaza: Acele namaza gelin.
Hayyehele'l-emra: İ'tihi	:	Bu işi yap.
__'ale'l-emri:: Akbil 'aleyhi	:	Bu işe bak.
__ile'l-emri: 'accil ileyhi	:	Bu işe acele et.
__bi'l-emri: 'accil bihi	:	Bu işte acele et.
__es-serîde: î'tevhu	:	Haydi tiride (gelin).
Ruveyde: Emhil	:	Süre tanı! Mühlet ver! Acele etme!.
Sah: Uskut	:	Şışşt! : Sus.
'Aleyke nefseke: İlzemhâ	:	Kendine bak.
'İndeke ⁶⁴	:	Öne! İleri! Yanına dikkat et.
Dûneke'l-kitâbe: Huzhu (noktalı hâ ile)	:	İşte kitap! Kitabı al! : Onu al.
'İndeke'l-kitâbe: Huzhu	:	İşte kitap!: Onu al.
Ledeyke'l-kitâbe: Huzhu	:	İşte kitap! : Onu al.
Mekâneke: Usbut (peltek sâ ile)	:	Kımıldama! Yerine geç! Yerinde dur.
Meh: İnkefif	:	Bırak, vazgeç, yapma.
Helumme: Te'âl	:	Gel.
Heyyâ: Esri'	:	Haydi! Çabuk!
Heyte/Hîte leke: Esri' ⁶⁵	:	Hadisene! Çabuk!
Verâeke: Te'ahhar, uftun limâ halfeke	:	Gerile! Arkaya! Geriye dikkat et!
Hâ/Hâke/Hâ'e'l-kaleme: Huzhu	:	Aha kalem! (halk ağzında), İşte kalem!: Onu al.

Dua Cümleleri: Bazıları dua ve beddua ifade eden ve genelde gramer eserlerinde mef'ul-i mutlak başlığı altında ele alınan *veyhak/ yazıklar olsun, veybek/yazıklar olsun, suhkan/Allah seni uzak kılsın, sakyen /Allah seni susuz bırakmasın* vb. kelimeleri de isim-fiil başlığı altında "Dua için kullanılan isim-fiiller" şeklinde dördüncü bir grup olarak incelemişlerdir⁶⁶.

63) Mütercim Âsım Efendi, *Kâmûs Tercümesi*, İstanbul, 1305, IV, 793.

64) Bu ifade birisini yanında olan bir şeyden sakındırmak ya da bir kimsenin öne çıkmasını istemek için kullanılır. Bkz. Sıbeveyh, *a.g.e.*, I, 126.

65) *Heyte leke* isim-fiili Kur'an-ı Kerim'de de geçer. Yusuf (12): 23.

66) en-Nuaymî, *a.g.m.*, s. 391.

3. İsim-Fiillerin Başlıca Özellikleri:

İsim-fiiller, çok yönden tartışılmıştır. Burada bu tartışmalara değinmeden dilcilerin geneli tarafından kabul görmüş özelliklerini aktarmakla yetineceğiz. İsim-fiillerin belli-başlı özellikleri şunlardır:

* İsim-fiiller, fiil anlamı olan fakat fiil alâmeti taşımayan kelimelerdir. İsim-fiiller anlam, zaman ve amel açısından fiil yerinde kullanılırlar⁶⁷.

* Fiile ait alâmetleri almazlar, fiilin başına gelen âmiller isim fiilin başına gelseler de bir etkileri olmaz⁶⁸.

* İsim-fiiller, manasını taşıdıkları fiillerden daha fazla mübalağa ve tekit ifade ederler, fiile göre anlamı daha vurguludur⁶⁹.

* Sibeveyh'e göre isim-fiiller isimdir⁷⁰.

* Mebnûdirler.

* Bunların i'rabda yerleri yoktur.

* Hitap kâfi alanlar hariç tekil-çoğul, müzekker-müennes gibi durumlarda da hep aynı kalıbı kullanılır.

* Tenvinli isim-fiiller nekra, tensinsiz olanlar ise marife kabul edilirler.

* Çoğunlukla mamulü önüne geçemez.

* Failiyle birlikte isim-fiil, fiil cümlesi mesabesinde dir.

* Ma'dûl ve menkûl isim-fiiller sadece emir ifade ederken, mürtecel isim-fiiller hem emir hem de mazi ve muzari fiil yerinde kullanılırlar⁷¹.

* İsim-fiiller, fiil gibi amel ederler. Bunların bir kısmı lâzım/geçişsiz fiil gibi, bir kısmı da müteaddî/geçişli fiil gibi amel eder. Geçişsiz fiil gibi olan isim-fiiller sadece fâil alırken, geçişli fiil gibi olanlar hem fâil hem de mef'ûl/tümleç alırlar. İsim-fiilin amel etmesi için mef'ûlünden/tümlecinden önce gelmesi ve de isim-fiille mef'ûlü/tümleci arasına başka bir öge girmemesi gerekir. Örneğin Zeyden hazâri veya Hazâri yâ fetâ Zeyden şeklinde cümle kurulamaz⁷².

* İsim-fiillerin bazısından isim ve fiil de türetilmiştir. *Uffin isim-fiilinden effâf/çok oflayan, effefe/teffefe/ofladı, efûf/mahzun kalpli, efûfe/çok oflayan, efef/kalp sıkıntısı* gibi isim ve fiil yapıları⁷³; *Âh isim-fiilinden de evvehe/tevvehe/ah eyledi, ehun/ehhetun/ah vâh etmek* vb. şekiller türetilmiştir⁷⁴.

67) el-Galâyîni, a.g.e., I, 158; ed-Dakr, 'Abdulganî, *Mu'cemu'n-Nahvi'l-'Arabiyye fi'n-Nahv ve't-Tasrif; Dâru'l-Kalem*, Dimaşk, 1986, s. 42.

68) 'Abdulmesih-Tabrî, a.g.e., s. 63.

69) el-Muberrid, a.g.e., III, 205; İbn Ya'îş, Muvaffakuddin Ya'îş b. Ali, *Şerhu'l-Mufasssal*, 'Âlemu'l-Kutub, Mektebetu'l-Mutenebbî, Beyrut, Kahire, ts., IV, 25; en-Nuaymî, a.g.m., s. 381.

70) Sibeveyh, a.g.e., I, 123; Bulut, a.g.t., s. 182.

71) 'Abdulmesih-Tâbrî, a.g.e., s. 63-65.

72) İbn 'Akîl, a.g.e., II, 279, ed-Dahdâh, a.g.e., 103.

73) Mütercim Âsım Efendi, a.g.e., III, 519.

74) el-Halîl b. Ahmed el-Ferâhidî, *Kitâbu'l-'Ayn*, Dâru İhyâi't-Turâsi'l-'Arabî, Beyrut, ts., s. 49; Mütercim Âsım Efendi, a.g.e., IV, 792-793.

II. Türkçede Ünlem

1. Ünlemin Tanımı ve Özellikleri:

Türkçede isim-fiil karşılığında, sözlüklerde ve dilbilgisi kitaplarında eylemlilik terimi kullanılır. Fakat Türkçedeki *isim-fiil/eylemlilik /adeylem* terimlerinden maksat «-mek, -me, -iş, -meklik» vb. ek almış kelimelerdir, yani mastarlardır. Bu nedenle Türkçedeki isim-fiil terimi Arapçadaki *isim-fiil* teriminin karşılığı değildir. Kıpçak Türkçesi gramerini ele alan ve Kilisli Muallim Rifat Bilge tarafından neşredilen Osmanlı dönemine ait eserde ise isim-fiille ilgili olarak şu ifadeler yer alır: “Mebnilerden/sabit seslilerden beşincisi isim-fiillerdir. Türkçede isim-fiil hemen hemen yok gibidir. Ancak sah!/sus! anlamında *tektur!* derler. Bunu tekit amacıyla başına *tep* getirerek *tep tektur* derler. *Tep tektur* ve *tektur* hem isim-fiil hem de sükût/susmaktan emir fiilidir. Genelde emir fiili anlamındadır.”⁷⁵

Türkçede Arapçadaki isim-fiile benzeyen ifadeler ise asıl ünlem diye ifade edilen ünlemlerdir. *Ünlem* terimi, Türkçede *yüksek ses* anlamına gelen *ün* kelimesinden doğmuştur⁷⁶. Ünlem ifadesi için Osmanlıcada *nidâ* terimi kullanılmıştır⁷⁷. Bilgegil’e göre *nidâ*, aynı adı taşıyan harf vasıtasıyla dinleyenin yönelip bakmasını istemek demektir ki, *ba-na bak, seni çağırıyorum* sözlerini karşılar. Bu kelimenin zamanla anlam sahası genişlemiştir; sonra da, hem yerini hem de kavramındaki şümulü ünlem sözüne bırakmıştır⁷⁸. Bilgegil’e göre ünlemin aslı seslenme ve hitap ifadeleridir. Ancak Ergin’e göre ise seslenme ve hitap bildiren ünlemler, asıl ünlemlerin bir alt grubu olup, bunlar asıl ünlem olarak kabul edilmemektedir. Çünkü asıl ünlemler, his ve heyecanları ifade için içten koparak gelen edatlarla tabiattaki sesleri taklit eden edatlardır. Bunlar, ses yapılarına dayanır. His ve heyecanlarla tabiattaki seslerin ses hâlindeki tezahürleridir: *âh (ah),vâh (vah), ey-vâh, ay, vay, oy, of, öf, püf, tu, oh; pat, küt, çat, çut, şrak, miyav, tıs, hop, di, haydi, pist, oşt, aman, yazık, heyhât, âferin, sakın, hazer, hah, yûh, yûha, hâşâ* gibi⁷⁹. Ergin’in sıraladığı ve asıl ünlemler dediği bu ünlemlerin Arapçadaki pek çok isim-fiilin karşılığı oldukları görülür.

Türkçede ünlemler görebildiğimiz kadarıyla hemen hemen birbirine benzer şekillerde tarif edilmiştir. Ergin ve Banguoğlu’na göre ünlem, “Aynı biçimde duygularımızın etkisiyle söylediğimiz ve aynı zamanda çağırılmaya yarayan sözcükler” olarak tarif edilmiştir⁸⁰. Gencan’a göre ünlemler *bir coşkunun etkisiyle içten kopup gelen sevinç, korku,*

75) Meçhul Yazar, *Türkçenin Temel Kuralları XIV. Yy. Kıpçak Türkçesi*, nşr. Kilisli Muallim Rifat Bilge, çev. Mehmet Çakır, Özkan Matbaacılık, Ankara, 1999, s. 91.

76) Bilgegil, Kaya, *Türkçe Dilbilgisi*, Dergâh Yay., İstanbul, 1982, s. 229.

77) Bilgegil, a.g.e., s. 229; Yeğin, Abdullah - Badıllı, Abdülkadir - Hekimoğlu, İsmail, - Çalım, İlham, *Osmanlıca Türkçe Ansiklopedik Büyük Lûgat*, Türdav, İstanbul, 1992, s. 787; Özön, Nijat, *Büyük Dil Kılavuzu*, Yapı Kredi Yay., İstanbul, 1995, s. 589, 786.

78) Bilgegil, a.g.e., s. 229.

79) Ergin, Muharrem, *Türk Dil Bilgisi*, Boğaziçi Yay., İstanbul, 1985, s. 349.

80) Atabay, Neşe - Özel, Sevgi - Kutluk, İbrahim, haz. Doğan Aksan, *Sözcük Türleri*, TDK Yay., Ankara-1983, ş. 181.

üzüntü, acıma, şaşma duygularını canlı canlı anlatmaya yarayan sözcüklerdir⁸¹. Grand Larousse'a göre enerjik ve kısa bir biçimde kimi duyguları açığa vurmaya yarayan, bağırtma, haber verme için kullanılan sözcüklerdir⁸². Ergin, ünlemleri ilgeçlerin bir bölümü olarak ele almış, Deny de ünlemleri ilgeç diye göstermiştir⁸³. Hacıeminoğlu'na göre ünlemler, her tür duygu ve heyecanı anlatmak için kullanılan ilgeç sözcüklerdir⁸⁴. Özel ise ünlemleri "Kimi zaman sevinme, kızma, korku, acıma, şaşma gibi ansızın beliren duyguları, kimi zaman da birtakım doğa seslerini yansıtmaya yarayan sözcüklerdir"⁸⁵ şeklinde tarif etmiştir. Bazıları da ünlemlerin işlevini daha da genişleterek yansımalar, dilek, buyruk, dua anlamı içeren tüm sözcükler, tümceler ve bazı durumlarda sanları bile ünlem grubuna dahil etmişlerdir⁸⁶. Birbirinin hemen hemen aynı olan bu ünlem tarifleri Arapçadaki isim-fiillerin görevleriyle büyük oranda benzeşmektedir. Çünkü isim-fiiller de verilen örneklerde de görüldüğü gibi ses yansımaları, buyruk, acı, şaşma vb. duyguları ifade ederler.

Akalın'a göre ünlemler, Türkçe'nin en az işlenmiş konularından biridir. Ünlem üzerine monografik/özel bir çalışma yapılmadığı gibi metin üzerindeki dilbilgisi çalışmalarında ünlemler çoğu zaman ihmal edilmiş, bazen de bir cümle ile geçiştirilmiştir. Dilbilgisi kitaplarında da neredeyse en az yer ünlemlere verilmiştir⁸⁷.

Ünlemlerin ayrı bir kelime türü mü yoksa edatların bir bölümü mü olduğu konusunda dilciler arasında tam bir görüş birliği yoktur. Yapılan tanımlarda görüldüğü gibi, kimi dilciler ünlemi ayrı bir sözcük türü olarak görürken, kimisi de edatlar konusuna dahil ederler⁸⁸. Ancak *Türk Gramerinin Sorunları II* konulu sempozyumda katılımcılar arasında ünlemin ayrı bir kelime türü olduğu konusunda genel bir kanaat oluşmuştur.

Türkçede ünlemlerin özel bir işlevi vardır, çünkü çoğu zaman birkaç cümle ile anlatılabilecek durumlar bir ünlem ile dile getirilebilir⁸⁹.

81) Gencan, Tahir Nejat, *Dilbilgisi*, TDK Yay., Ankara, 1979, s. 479.

82) Atabay, a.g.e., s. 181.

83) Ergin, a.g.e., s. 348-349; Deny, Jean, *Türk Dili Grameri (Osmanlı Lehçesi)*, çev. Ali Ulvi Elöve, Maarif Vekâleti Yayını, İstanbul, 1941, s. 676.

84) Hacıeminoğlu, a.g.e., s. 293.

85) Atabay, a.g.e., s. 181.

86) Atabay, a.g.e., s. 182.

87) Akalın, Şükrü Halûk, "Türkiye Türkçesinde Ünlem", *Türk Gramerinin Sorunları II*, TDK Yay., Ankara, 1999, s. 476.

88) Ergin, Hacıeminoğlu, Deny ünlemleri edat olarak görürken; Topaloğlu, Banguoğlu, Bilgegil, Korkmaz, Gencan, Vardar, Paçacıoğlu, Akalın ve Özel'e göre ise ayrı bir kelime türüdür. Ergin, a.g.e., s. 348-349; Hacıeminoğlu, Necmettin, *Türk Dilinde Edatlar*, M.E.B. Yay., İstanbul, 1992, s. 293; Deny, a.g.e., s. 676; Topaloğlu, Ahmet, *Dil Bilgisi Terimleri Sözlüğü*, Ötügen Yay., İstanbul, 1989, s. 149; Banguoğlu, Tahsin, *Türkçenin Grameri*, TDK Yay., Ankara, 1990, s. 396, Bilgegil, a.g.e., s. 229; Korkmaz, Zeynep, *Grameri Terimleri Sözlüğü*, TDK Yay., Ankara, 1992, s. 157; Paçacıoğlu, Burhan, *Türk Dili Dersleri*, Ankara, 1987, a.g.e., s. 92; Akalın, a.g.m., s. 481; Atabay, a.g.e., s. 181; Vardar, Berke, *Açıklamalı Dilbilim Terimleri Sözlüğü*, Multilingual, İstanbul, 2002, s. 206.

89) Akalın, a.g.m., s. 476.

Yine ünlemler çekim ve türeme eki almayan kelimelerdir⁹⁰.

Bir dilde değişmeyen, belli sözcükler olarak da ifade edilen⁹¹ ünlem türlerinden maksat asıl ünlemlerdir.

Ünlemlerin anlamları tonlama ve vurgulamayla ortaya çıkar⁹².

Ünlemler isim cinsinden kelimeler olarak ifade edilir. Çünkü bunlar iyelik ve çekim eklerini alarak isim olarak da kullanılabilirler. *Ahı, ahını, vahları, ofları* gibi⁹³. Yine isimden fiil türetme eki alırlarsa fiil olarak kullanılırlar. *Ahlamak, oflamak* gibi⁹⁴.

Korkmaz'a göre ünlemlerin kendi başlarına anlamları yoktur diyerek edat grubuna dahil edilmesi yanlıştır. Çünkü *ohhh!* dediğimiz zaman bu kelime bir duyguyu, bir sevinci ifade ediyor. Biz bunun yerine "Aman ne kadar memnunum! Aman ne kadar seviyorum!" da diyebiliriz⁹⁵. Yine *off!* demek "Canım sıkıldı" demektir. Burada ünlemlerin çok önemli bir özelliği ortaya çıkıyor. O da ünlemlerin, kelime sınırının dışına çıkıp söz ve cümle değeri taşıyor olmalarıdır. Yani ünlemlerin hepsi de cümle değerindedir⁹⁶. Ama buna rağmen ünlemler bazı istisnalar hariç⁹⁷ cümlede hiçbir görev almazlar⁹⁸.

Ünlem terimi ve tanımı, hangi tür kelimeleri kapsayacak şekilde ve nasıl yapılmalıdır; onaylama, ret, sorma, gösterme, emir bildiren kelimeler bu kapsama dahil edilmeli midir? vb. soruların cevabında dilciler arasında tam bir ittifak yoktur.

2. Ünlemin Tasnifi

Ünlemin tasnifinde de dilciler arasında tam bir ittifak yoktur. Bilgegil ve Özel, ünlemleri üçe ayırmışlardır⁹⁹:

1. Doğrudan doğruya ünlem olarak kullanılan sözcükler
2. Ünlem olmuş sözcükler
3. Taklidî sesler/Yansıma sözcükleri

Bilgegil yapıları açısından yukarıdaki taksimi yaparken, anlamları açısından da şu taksimi yapar¹⁰⁰:

1. Çağırma ünlemleri
2. Duygu bildiren ünlemler
3. Taklidî sesler

90) Bilgegil, *a.g.e.*, s. 229.

91) Atabay, *a.g.e.*, s. 182.

92) Özkan, Mustafa, *Türk Gramerinin Sorunları II*, (Ünlem konusunda müzekereci olarak), s. 518.

93) Banguoğlu, *a.g.e.*, s. 116; Paçacıoğlu, *a.g.e.*, s. 92.

94) Akalın, *a.g.m.*, s. 498.

95) Korkmaz, "Türkiye Türkçesinde Ünlem", Sunuş Konuşması, *Türk Gramerinin Sorunları II*, s. 474.

96) Karahan, Leylâ, *Türk Gramerinin Sorunları II*, (Ünlem konusunda müzekereci olarak), s. 504, 508.

97) Sevgi Özel'e göre ünlemlerin, tümce içinde seyrek de olsa özne, tümleç ve yüklem oluşlarına rastlanmaktadır. Atabay, *a.g.e.*, s. 183.

98) Kaymaz, Zeki, *Türk Gramerinin Sorunları II*, (Ünlem konusunda müzekereci olarak), s. 507.

99) Bilgegil, *a.g.e.*, s. 229-230; Atabay, *a.g.e.*, s. 184.

100) Bilgegil, *a.g.e.*, s. 230.

Banguoğlu ünlemleri *asıl ünlemler* ve *eğreti ünlemler* olarak ikiye ayırır¹⁰¹. Ergin ise ünlemleri ünlemler, seslenme edatları, sorma edatları, gösterme edatları ve cevap edatları olmak üzere beşe ayırır. Ergin'e göre, ünlemler ve seslenme edatları, asıl ünlem edatları iken; sorma, gösterme ve cevap edatları ise ikinci derecede ünlem edatlarıdır¹⁰². Hacıeminoğlu ise Ergin'in taksiminde yer alan ünlemler dışındaki diğer edatları ayrı başlıklar altında inceleyerek bunları ünlemlerden ayırır¹⁰³.

Türk Gramerinin Sorunları II konulu sempozyumda da ünlemlerin tasnifi konusu ele alınmış, *ah! vâh!* vb. ünlemlerin asıl ünlemler olduğu konusunda katılımcılar hemfikirken, cevap, sorma ve gösterme edatları gibi, bazı dilciler tarafından ikinci dereceden ünlemler olarak kabul edilen edatların, ünleme dahil edilip edilemeyeceği konusunda fikir birliği sağlanamamıştır.

3. İsim-Fiile Benzeyen Bazı Ünlemler

Bu çalışmada bazı Türkçe sözlükleri tarayarak¹⁰⁴ Arapçadaki isim-fiil ifadesine benzer ünlemleri tespit etmeye çalıştık. Tespitlerimize göre Türkçede Arapçadaki isim-fiil ifadesinin karşılığı olarak kabul edilebilecek bazı ünlemler şunlardır:

A / A a! : Taaccüb, takdir ve taltif ifade eder. "A, kar yağmış!", "A, ne kadar güzel!", "A a!... Onu söyleyen sanki benmişim!"¹⁰⁵

Ab_, abav, abû: Halk ağzında hayret, korku ve üzüntü ifade eder. "Bu gece bir düş gördüm. Ab_ ne kadar korktum." "Çocuğa bak! Ab_ ne kadar güzel!"¹⁰⁶

Ah! : *Ah* ünlemi sesin tonuna göre pişmanlık, öfke, özlem, beğenme gibi duyguların yanında acı ve üzüntü duyulduğu zaman da söylenir¹⁰⁷.

Aha! : (Halk ağzında) İşte burada: *Bizim köy aha şuracıkta!*¹⁰⁸

Aferin! Farsçadır. Okşama, alkışlama, beğenme gibi duyguları belirtmek için söylenir, bravo¹⁰⁹.

Aman!: Bu ünlemin birçok anlamı vardır:¹¹⁰

1- Yardım istendiğini anlatır: Aman Allahım!

2- Yalvarma, bir suçun bağışlanmasının istendiğini anlatır: Aman, bir daha yapmam!

3- Usanç ve öfkeyi anlatır: Aman, bırak beni! Aman, artık bıktım!

101) Banguoğlu, *a.g.e.*, s. 115-116.

102) Ergin, *a.g.e.*, s. 349.

103) Hacıeminoğlu, *a.g.e.*, s. 269-283; 284-289; 290-292; 306-308.

104) Tuğlacı, Zülfikar ve Hasan Eren ve heyetinin atfta bulunduğumuz eserleri taranmıştır.

105) Bilgegil, *a.g.e.*, s. 235.

106) Hacıeminoğlu, *a.g.e.*, s. 293.

107) Tuğlacı, Pars, *Okyanus Ansiklopedik Sözlük*, Pars Yay., İstanbul, 1972, I, 38; Hacıeminoğlu, *a.g.e.*, s. 294.

108) Eren, Hasan, *Türkçe Sözlük*, TDK Yay., Ankara, 1988, I, 29.

109) Eren, *a.g.e.*, I, 18.

110) Tuğlacı, *a.g.e.*, I, 83.

4- Beğenme ve hayranlık anlatır: Aman, ne güzel şey!

5- Acıyı, elemi ve bir tehlikeyi belirtmek için: Aman başım!

6- Dikkat uyandırmak için: Aman, çocuğa iyi bakın!

7- Rica anlatır: Aman, çocuğa iyi bakın!

8- Çift kullanılarak bir şeyden çok şikâyet edildiğini belirtir: İstemem, aman aman bırak!

Âmîn! : Arapçadır. "Allah kabul etsin" anlamında, duaların arasında ve sonunda kullanılır¹¹¹.

Awa awa! "Vah vah" anlamında eski dilde acıma ve üzüntü ifade eder¹¹².

Ay! : Ay ünlemi, birdenbire duyulan değişik his ve heyecanları belirtir. Bunlar acı, hayret ve korku vb. duygulardır. "Parmağımı kapıya sıkıştırıp ay! diye bağırdığım günü hatırlıyor musun", "Ay şurada biri var", "Ay ay akrep" örneklerinde olduğu gibi¹¹³.

Cıss! : "Yaklaşma, uzak dur."

Defol! : "Git burdan."

Devam! : Arapçadır. "Kesme, sürdür, devam et" anlamında ünlem olarak da kullanılır¹¹⁴.

Dikkat! : Arapçadır. Bu ünlem, uyanık ve hazır bulundurmak için "Dikkat ediniz" anlamında kullanılır¹¹⁵: Dikkat! Konferans başlıyor.

Eee! : Devam et.

Eh! : Rıza ve yetinme ifade eder. "Eh ne yapalım; eh bu da alınımızın yazısıymış."¹¹⁶

Eyvah! : Üzüntü ifade eder. Eyvah ne yer ne yar kaldı!¹¹⁷

Geri! : Bu ünlem "Geri dön, geri git" anlamında kullanılır¹¹⁸.

Hadisene! : Acele et.

Hadi/Haydi! : Acele et.

Hay! : Temenni, üzüntü ve pişmanlık ifade eder. "Hay Allah razı olsun!", "Hay çağırılmaz olaydık!"¹¹⁹

Heyhât! : Arapçadır. Ne yazık ki anlamında üzüntü ve pişmanlık ifade eder. "Bu perde bitti mi? Heyhât atamadım bir adım daha!"¹²⁰

111) Eren, *a.g.e.*, I, 63.

112) Hacıeminoğlu, *a.g.e.*, s. 295.

113) Tuğlacı, *a.g.e.*, I, 179; Hacıeminoğlu, *a.g.e.*, s. 295.

114) Eren, *a.g.e.*, I, 365.

115) Tuğlacı, *a.g.e.*, II, 577.

116) Hacıeminoğlu, *a.g.e.*, s. 297.

117) Hacıeminoğlu, *a.g.e.*, s. 298.

118) Tuğlacı, *a.g.e.*, II, 883; Eren, *a.g.e.*, I, 542.

119) Hacıeminoğlu, *a.g.e.*, s. 299.

120) Hacıeminoğlu, *a.g.e.*, s. 299-300.

Hey gidi hey! : Neşe ve özlem ifade eder¹²¹.

Hı! : Devam et.

Hişt! : Uyarma ifade eder. "Hişt, düşersin!"¹²²

Hoop! : Dur.

İleri! : "Amaca doğru durmadan yürü" anlamında kullanılan bir ünlemdir¹²³.

Medet! : Arapçadır. Bu ünlem de "Aman, yetişin, kurtarın" anlamlarına gelir¹²⁴.

O / Oo! : Hayret, şaşkınlık ve tehdit ifade eder. "O! Bu iyi olmadı!", "O, çok oluyor-sunuz artık!"¹²⁵

Of!/Öf! : *Of!* ünlemi, bezginlik, bıkkınlık, tiksinti, sıkıntı, usanç, beğenme, övme, acı, ağrı, ıstırap vb. duyguları ifade eder: "Of, şu toprak açılrsa da yerin dibine geçebilsem", "Of, bırakalım bu konuyu artık", "Of, neredeyse patlayacağım", "Of ne güzel şerbet" cümlelerinde olduğu gibi¹²⁶. Bunların yanında kibirli görünmek amacıyla üfleyip püfleme, burundan solumayı da anlatır¹²⁷. "Öf! Bu mutfak sası sası kokuyor", "Öff, deme gitsin!"¹²⁸

Oh! : *Oh!* ünlemi kullanıldığı yere ve sesin tonuna göre çeşitli duyguları anlatır. Beğenme, hayranlık, sevinme, ferahlık duyguları da bunlardır. "Oh, ne kadar güzel", "Oh, ne manzara" "Oh ne güzel rüzgar esiyor" örneklerinde olduğu gibi¹²⁹.

Peh peh! : Beğenme duygusu ifade eder. "Peh peh! Ne kadar yiğit!"¹³⁰

Sakın! : Koruma, tehdit ve tehlike ifadeleri için kullanılır. "Sakın üşümesin!", "Sakın, bu kitaplara dokunma!"¹³¹

Şışşt! : Sus!

Tû! : Pişmanlık ve kınama duygusunu ifade eder. "Tû! Utanmaz maskara herif."¹³²

Tüh! : Yazıklar olsun anlamında ünlemdir¹³³.

Uf! : Sızı ve dokunaklılık ifade eder¹³⁴.

121) Hacıeminoğlu, *a.g.e.*, s. 300.

122) Banguoğlu, *a.g.e.*, s. 117.

123) Tuğlacı, *a.g.e.*, III, 1192; Eren, *a.g.e.*, I, 695.

124) Tuğlacı, *a.g.e.*, IV, 1882

125) Hacıeminoğlu, *a.g.e.*, s. 301; Bilgegil, *a.g.e.*, s. 235.

126) Tuğlacı, *a.g.e.*, V, 2150; Hacıeminoğlu, *a.g.e.*, s. 302.

127) Zülfikâr, *a.g.e.*, s. 251.

128) Hacıeminoğlu, *a.g.e.*, s. 302; Bilgegil, *a.g.e.*, s. 235.

129) Tuğlacı, *a.g.e.*, V, 2152, Hacıeminoğlu, *a.g.e.*, s. 301.

130) Hacıeminoğlu, *a.g.e.*, s. 302.

131) Bilgegil, *a.g.e.*, s. 238.

132) Hacıeminoğlu, *a.g.e.*, s. 302.

133) Eren, *a.g.e.*, II, 1501.

134) Bilgegil, *a.g.e.*, s. 235.

Vah! Vah vah!: Teessür ve pişmanlık duygusu ifade eder. “Keşki ben evde olaydım esef ettim, vah vah!”¹³⁵

Vay! : *Vay* ünlemi ağrı, acı ve şaşma gibi duyguları anlatır. “Vay başım vay!”, “Vay sen burada mısın?” örneklerinde olduğu gibi¹³⁶. Hacıeminoğlu’na göre teessüf ve pişmanlık da ifade eder¹³⁷.

Veyl! : Arapçadır. “Yazık” anlamına teessüf ve acıma ifade eder¹³⁸.

Yazık! : Acıma ve teessüf ifade eder. “Yazık yazık! Bir anneye böyle mi muamele edilirdi!”¹³⁹

Yuf! : Öfke ve nefret ifade eder¹⁴⁰.

Yuh! : Hoşnutsuzluk ve öfke anlatır¹⁴¹.

Yûhâ! : Birine karşı beğenilmeyen bir durumda hep birden haykırılan bir hakaret sözü¹⁴².

Zihî/Zehî!: Arapçadır. Umumiyetle aşırı takdir ve beğenme ifade eder. Fakat bazen olumsuz anlamda kullanıldığı da olur¹⁴³.

Zinhar! : Farsçadır. Yasaklama, zimmî bir tehlike ve tehdit ifade eder. “Zinhar, terli terli soğuk su içmeyesiniz!”¹⁴⁴

Bu ünlemlerin yanında yansıma sözcüklerinin de hemen hepsi, ünlem gibi kullanılır. Hayvanlar için kullanılan *kişt, oşt, pist, pisi pisi, bili bili, kuçu kuçu* gibi yansımalar çoğunlukla çağırma, kovmaya yarayan ünlem sözcükleridir. Bunlardan başka şu yansıma sözcükleri de ünlem başlığı altında ele alınmaktadır: *tak, tuk, türk, çat, zırt, pırt, gibi*¹⁴⁵.

Değerlendirme ve Sonuç

İsim-fiiller, zamanları itibariyle mazi, muzari ve emir anlamlı olarak kullanılırlar. Ancak emir anlamlı olarak kullanılan isim-fiillerin oranı diğerlerine göre oldukça fazladır. Yapıları itibariyle ise isim-fiiller, mürtecel, menkul ve ma’dul/kıyâsî olarak üçe ayrılırlar.

İsim-fiiller, tekil, ikil ve çoğul bütün şahıslara hitapta hep aynı kalıpta kullanılırlar. Örneğin bir kişi için de *sah/şişt!* ifadesi kullanılır, iki kişi için de daha fazla kişi için de.

135) Hacıeminoğlu, *a.g.e.*, s. 303.

136) Tuğlacı, *a.g.e.*, VI, 2974

137) Hacıeminoğlu, *a.g.e.*, s. 304.

138) Hacıeminoğlu, *a.g.e.*, s. 304.

139) Bilgegil, *a.g.e.*, s. 239.

140) Hacıeminoğlu, *a.g.e.*, s. 305.

141) Eren, *a.g.e.*, II, 1644.

142) Eren, *a.g.e.*, II, 1644.

143) Hacıeminoğlu, *a.g.e.*, s. 305.

144) Bilgegil, *a.g.e.*, s. 239.

145) Atabay, *a.g.ê.*, s. 200; Banguoğlu, *a.g.e.*, s. 116; Ergin, *a.g.e.*, s. 349.

Sadece *aleyke* vb. muhatap zamiri alan isim-fiillerde muhatabın niceliğine göre bu zamirler çekimlenir. '*Aleyke*, '*aleykümâ*, '*aleyküm* vb. ifadelerde olduğu gibi.

Aynı şekilde yukarıda verilen örneklerde görüldüğü gibi, menkul ve ma'dul/kıyasî isim-fiiller sadece emir anlamlı olarak kullanılırken, mürtecel isim-fiiller genelde emir anlamlı olarak kullanılmasına rağmen mazi ve muzari fiil anlamında da kullanılırlar.

Arapçada isim-fiil olarak kullanılan bazı ifadeler, aynı lafızla Türkçede de ünlem olarak kullanılırlar. *Ah*, *amîn*, *heyhat*, *of*, *öf*, *üf*, *hâlaha* (*halk ağzında*), *vah*, *hı*, *heyvâ/haydi* gibi.

Arapçada hayvanları kovma ve çağırma için kullanılan kelimelerle, hayvan ve tabiat seslerine ait yansımalar isim-fiil başlığı altında ele alınırken; Türkçede ise bu ifadeler ses yansımaları şeklinde ünlem başlığı altında incelenir. *Gâg*, *pis*, *kıçı kıçı*, *kiş kiş*, *deh*, *çüş*, *hös*, *höst*, *cıss* gibi.

Arapçadaki isim-fiiller mebnî/sabit sesli olduğu gibi ünlemler de çekim ve türeme eki almayan kelimelerdir. Aynı şekilde Arapçadaki isim-fiiller çoğu dilciye göre isimdir. Ünlemler de isim cinsinden kelimeler olarak ifade edilir. Çünkü bunlar iyelik ve çekim eklerini alarak isim olarak kullanılabilirler. *Ahı*, *ahını*, *vahları*, *ofları* gibi.

Arapçada isim-fiillerle ilgili isim midir fiil midir gibi tartışmaların benzeri Türkçede de ünlemlerle ilgili olarak Arapçadaki kadar yoğun olmasa da mevcuttur. Yapılan tanımlarda da görüldüğü gibi bazı dilciler ünlemleri ayrı bir sözcük grubu olarak görürken, bazıları edat/ilgeç grubuna dahil etmektedirler.

Türkçedeki «*aman!*, *cıs!*, *hadî/haydi!* *hop!*» gibi ünlemler bir bir açıdan isim-fiil sayılabilir. Çünkü bunlar buyruk ifade ederler, çekimlenemezler ve tekil-çoğul bütün kipları ayındır.

Bazı dilcilerin de ifade ettikleri gibi¹⁴⁶ Türkçe'ye dair yazılan gramer eserlerinin çoğu, zamanın etkisine ve şartlarına bağlı olarak çok defa ya Arap gramerlerinin ölçülerini veyahut da Tanzimattan sonraki eserlerde görüldüğü gibi, Batı gramerlerinin ölçülerini esas almışlardır. İhmalkârlığın sonucu olarak Türkçe'nin kendi malzemesine dayanan derinlemesine araştırmalar yapılmadığı veya yapılamadığı için, hem yöntem hem de konunun niteliği bakımından Türkçe gramerimiz birtakım çıkmazlara sürüklenmiştir. Bu vb. konuların Türkçe'nin kendi malzemesine dayanarak işlenmesi ve niteliklerine uygun gruplara bağlanması gerekir.

Kanaatimizce ünlemlerin seslenme ve hitap ifade eden kısmı Arapçadaki nidâdan, duygu ifade eden yönü ise Batı dillerinden -özellikle de Fransızcadaki ünlemlerden alınmış gibidir. Çünkü Arapça nidâ konusu geneli itibarıyla seslenmeleri içerir, duygu ifade eden yapıları ise -bazı istisnalar hariç- kapsamaz¹⁴⁷.

146) Korkmaz, a.g.e., s. 473.

147) Arapçada nidâ bahsinde *Yâ le'l-mâ/ Suya bak! Aman ne güzel su!* vb. ifadelerle; nidânın bir alt kolu da diyebileceğimiz nüdbe konusunda *Vâ kebidâh/ Ciğirim yanıyor!* vb. örnekler de seslenme değil, duygu ifade eder.

Türkçedeki asıl ünlemler kapsamındaki ey! vb. seslenme ve hitap ünlemleri Arapçada nidâ başlığı altında ele alınırken, içten gelen duyguları ifade eden ah! vah! vb ünlemler ise Arapçada isim-fiiller başlığı altında ele alınır.

Son olarak Türkçe gramer konularının tasnifindeki Arapça ve Batı dillerinin etkisi benzer şekilde dilbilgisi terimlerinde de görülür. Türkçe dilbilgisi eserlerindeki kelime, cümle, isim, fiil, harf, sıfat, zamir, zarf, edat, hal, unvan gibi bir çok terim Arapça asıllıdır. Bunun yanında vokal, konsonant, diftong, partisip; gerundium, genitif, akuzatif, datif, lokatif, ablatif, instrumental ekleri, fonksiyon vb. terimler ise Fransızcadan Türkçeye girmiştir. Terim ve kurallarla ilgili sorunların giderilip, Türkçe dilbilgisinin kendi ayakları üzerine sağlam bir şekilde basabilmesi için, Türkçe-Arapça ve Fransızca dilbilgisi alanları arasında uzmanları tarafından karşılaştırmalı dilbilgisi ve dilbilim çalışmalarının yapılmasının yararlı olacağı kanaatindeyiz.

Ünlem ve İsim - fiil Mukayesesi

Türkçe

Arapça

1.	Ünlemler, isim ve fiillerden ayrı bir kelime grubudur.	İsim-fiiller bir yönüyle isim, bir yönüyle fiil oldukları için ayrı bir kelime grubudur.
2.	Ünlemler uzun cümleleri kısaca ifade eden kelimelerdir. Ohhh! demek "Aman ne kadar memnunum! aman ne kadar sevindim!"; off! demek "Canım sıkıldı" demektir.	İsim-fiiller de uzun cümleleri kısaca ifade eden kelimelerdir. Üf! demek "Sıkılıyorum"; Ah! demek "Acı çekiyorum! Canım yanıyor!" demektir.
3.	Ünlemler çekim ve türeme eki almazlar.	İsim-fiiller de mebnî yani sabit sesli olup yapıları değişmez. Bazı isim-fiillerdeki kâf zamiri özne vb. değil, hitap için getirilmiştir.
4.	Ünlemlerin anlamı tonlama ve vurguyla, yani söyleyişle ortaya çıkar.	İsim-fiillerde de bazen söyleyiş anlamı değiştirir. <i>İleyke</i> söyleyiş vurgusuna göre hem <i>defol</i> , hem de <i>al!</i> Anlamına gelebilir. Ama isim-fiillerde tonlama ve vurgu, anlamı belirlemede genelde önemli değildir.
5.	Bazı ünlemler çekim ve türeme eki aldıklarında isim ve fiil haline dönüşürler. <i>Ahını aldı. Oflayıp pufladı,</i> gibi.	Bazı isim-fiillerden de isim ve fiil türetilmiştir. Ah dedi, anlamında Teevvehe, Ah eden anlamına müteevvih denilmesi gibi.
6.	Ünlemler, cümle değerinde olsalar da, cümlede görev almazlar.	İsim-fiillerin de i'rabda mahalli yoktur, yani cümlede görev almazlar.
7.	Türkçede <i>asıl ünlemler, ünlem olmuş sözcükler</i> tasnifi vardır.	Arapçada da <i>mürtecel/aslî ve menkul/aktarılmış isim-fiil</i> tasnifi vardır.
8.	Türkçede hayvanları kovma ve çağırma için kullanılan kelimelerle, hayvan ve tabiat seslerine ait yansımalar ünlem başlığı altında incelenir. <i>Gâg, pis, kıcı kıcı, kiş kiş, deh, çüş, hös, höst, cıss</i> gibi.	Arapçada da hayvanları kovma ve çağırma için kullanılan kelimelerle, hayvan ve tabiat seslerine ait yansımalar isim-fiil başlığı altında ele alınır.